

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՆՈՐՄ. ԿԱՊԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼԵՈՆԻԴ ԹԵԼՅԱՆ

Լեզվական նորմը (կանոնը) սահմանվում է որպես լեզվական համակարգի առավել կայուն, հանրայնորեն ընդունված տարրերի, իրականությունների, դրանց հարաբերությունների դրսևորման օրինաչափությունների ամբողջություն: Լեզվական տվյալ միավորը կամ իրողությունը որպես նորմատիվ (կանոնական) գնահատվելու համար պետք է բավարարի առնվազն հետևյալ երեք պահանջները. ա) համապատասխանի տվյալ լեզվի կառուցվածքին, բ) հանրային հաղորդակցման ընթացքում զանգվածաբար և պարբերաբար վերարտադրվի և գ) լեզվակիր հանրության կողմից հավանության արժանանա և ընկալվի որպես կանոնավոր¹: Հատկապես այս վերջին պարագայում լեզվակիրառողին կարող են անհրաժեշտ լինել կողմնորոշիչ ուղղորդում և հանձնարարականներ՝ հիմնված մասնագիտական գնահատականների վրա: Սրանք էլ հենց կանոնարկման հիմնական նպատակն են:

Լեզվական (խոսքային) տարբերակները հանդես են գալիս լեզվի կառուցվածքային բոլոր մակարդակների միավորների դրսևորումներում՝ հնչյունականից մինչև շարահյուսական: Հայերենի կանոնարկմանը նվիրված աշխատանքներն ու օրինասահման մարմինների տարբեր ժամանակներում ընդունած որոշումները առավելաբար վերաբերում են բառապաշարային (մասնավորապես տերմինաբանության), ուղղագրության, ուղղախոսության խնդիրներին: Ակնհայտ է, սակայն, որ խոսքի ճշտությանն ու ճշգրտությանը ներկայացվող պահանջները չեն կարող շրջանցել լեզվի քերականական կառուցվածքի՝ ձևաբանական և շարահյուսական միավորների գործածության, լեզվական նորմի դիրքերից դրանց գնահատության հարցերը:

Շարահյուսական մակարդակում լեզվական նորմի քննությունը բնականաբար պետք է ներառի կապակցության եղանակների՝ համաձայնության, խնդրառության, առդրության, դրանց իրացման միջոցների՝ կապերի, շաղկապների, շարադասության, հնչերանգի, նաև կետադրության հարցերը, դրանց կիրարկման ընդունված կանոնները, առկա տարբերակային ձևերի, փոխառյալ և օտարաբան կառույցների գնահատությունն այդ կանոնների դիրքերից: Ստորև կփորձենք այդ հայեցակետով դիտարկել արդի հայերենի մի շարք կապերի կիրառությունը:

Արդի հայերենի կապերի, դրանց ծագման, իմաստային և գործա-

¹ Տե՛ս «Лингвистический энциклопедический словарь». М., 1990, էջ 338:

ռական դասակարգումների, հոլովառության և գործածության հարցերը բավական հանգամանորեն լուսաբանված են ոչ միայն առանձին մենագրական ուսումնասիրություններում, այլև հայոց լեզվի քերականության դպրոցական ու բուհական դասագրքերում, ձեռնարկներում²: Այս հոդվածում կփորձենք անդրադառնալ այսօրվա կենդանի խոսքում կապերի, դրանցով ձևավորվող շարահյուսական միավորների կիրարկության որոշ յուրահատկությունների, ներկայացնել որոշակի նկատառումներ ու գնահատականներ առկա գուգաձևերի, շեղումների ու սխալների վերաբերյալ: Քննության առիթը նաև մտահոգությունն է մեր զանգվածային լրատվամիջոցների, հատկապես հեռուստատեսության լեզվի մաքրության հանդեպ. դիտարկվող լեզվական փաստերի զգալի մասը մեր լեզվի կիրարկման հենց այդ ոլորտին է վերաբերում:

Կապերի ոչ կանոնական կիրառությունները պայմանավորված կարող են լինել մի քանի գործոններով: Նախ, քանի որ կապերի ամենասովորական գործառնությունը բայական լրացումները բայ-լրացյալի հետ կապակցելն է, ուստի հանդիպող գուգաձևությունների ու շեղումների զգալի մասը առնչվում է հենց բայի խնդրառությանը: Այս առումով առանձին գնահատության կարիք ունեն հոլովական և գուգահետ կապային կառույցները (*գրոհել քաղաքը / քաղաքի վրա, ծանրանալ սրտին / սրտի վրա, միջնորդել հանձնաժողովի առջև / հանձնաժողովին, մտահոգվել մի բանով / մի բանի համար / մի բանի մասին* և այլն): Այնուհետև, հաճախ են հանդիպում կապի և կապվող բառի (կապի խնդրի) ներքին խնդրառությամբ պայմանավորված գուգահետ կամ սխալակազմ ձևեր (*ըստ էության / ըստ էությամբ, բացառությամբ նշվածի / բացառությամբ նշվածից, բացի Հակոբը / Հակոբից բացի, առանց ծաղիկ / առանց ծաղկի* և այլն): Խնդրառական կանոնից բացի՝ շեղումներն այս պարագայում կարող են պայմանավորված լինել նաև այլ կարգի գործոններով, որոնցից կարելի է նշել կապվող բառի դասանշային պատկանելությունը՝ իրանշություն, անձնանշություն և այլն (օրինակ, *հետևանքով, համաձայն, շուրջը (մասին)* կապերը, որպես կանոն, գործածվում են ոչ անձնանիշ բառերի հետ), կապվող բառի առկայացական հատկությունը՝ որոշյալ կամ անորոշ (օրինակ, *ըստ* կապի հետ սխալ է գործածել որոշալ, *կից* կապի հետ՝ անորոշ առումով բառեր և այլն), որոշ դեպքերում էլ կապի ստուգաբանական իմաստի ոչ ճիշտ ընկալումը (*հանձնես, ի դեմս, առ* և այլն):

Կապերի գործածության մասնագիտական գնահատումներում նշվում են նաև օտար կառույցների պատճենումով կազմված ձևեր, որոնք գրեթե առանց խտրության հայերենի նորմի համար մերժելի և

² Տե՛ս, օրինակ, **Ա. Մարգարյան**, Արդի հայերենի կապերը, Եր., 1955, **Ս. Աբրահամյան**, Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1965, **նույնի**՝ Ժամանակակից գրական հայերեն, Եր., 1980, **Ս. Ասատրյան**, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանության հարցեր, Եր., 1970 և այլն:

անհանձնարարելի են համարվում:

Այժմ մի փոքր ավելի հանգամանորեն՝ վերոնշյալ և նման կարգի իրողությունների մասնավոր դրսևորումների մասին:

Երևի պետք է մեկ անգամ ևս անդրադառնալ Աբեդյանի կողմից «անխակական» կոչված այն կապերին, որոնք առանձնանում են իրենց խնդրառական յուրահատկությամբ՝ առաջին և երկրորդ դեմքի անձնական դերանունների հետ գործածվելիս պահանջելով տրական, իսկ գոյականների հետ՝ սեռական հոլովով խնդիրներ՝ *մոտ, վրա, հետ, պես, չափ, համար, հոգուտ, հանձին(ս), ի դեմս, հանուն*: Մրանցից խոսակցական հայերենում տարածվածները ազատորեն գործածվում են նաև նշված դերանունների սեռականի հետ՝ *իմ վրա, քո հետ, մեր պես, իմ համար* և այլն: Այս կիրառությունները, թեև գեղարվեստական գրականության լեզվում ևս հանդիպում են, այսօրվա գրական նորմի տեսակետից առայժմ անընդունելի են համարվում: Պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ *մոտ, վրա*, մասամբ *հետ* կապերը նաև հոլովվում են, և սրանց թեքված ձևերի կողքին նշված անձնական դերանունները կանոնավորապես դրվում են սեռական հոլովով՝ *իմ մոտից, քո վրայով* և այլն (հոլովված բառերի մոտ դերանուններն ըստ էության հատկացուցչի դեր են կատարում):

ՄՈՏ կապի հիմնական իմաստը տարածական, երկրորդաբար նաև՝ ժամանակային մերձավորություն արտահայտելն է: Կանոնական է համարվում տարածական իմաստով սեռական-տրականի անորոշ (*գյուղի մոտ*), ժամանակային իմաստով որոշյալ (*կեսօրին մոտ*) ձևերի հետ գուգորդումը: Առաջին դեպքում կապվող բառի որոշյալ կիրառությունը ևս հնարավոր է (*գյուղին մոտ*), սակայն այստեղ կապն ավելի շատ նախնական բառային իմաստն է դրսևորում (մոտիկ, մերձ): *Մոտ* կապի հետ ժամանականիշ բառի անհող գործածության դեպքերը (*լուսաբացի մոտ* և այլն), որ խոսակցական լեզվում հանդիպում են հավանաբար նաև *կողմ* հոմանիշ կապի (*առավոտվա կողմ* և այլն) գործածության համաբանությամբ, գրական լեզվի համար կանոնական չեն: Տարածական նույն իմաստն արտահայտող *կից, առընթեր* կապերի խնդիրներն արդեն կանոնավորապես պետք է դրվեն տրականի որոշյալ տարբերակով³. սրանց անհող կիրառությունները գրական լեզվի նորմից շեղումներ են, ինչպես՝ *Հուշարձանի կից տարածքը բարեկարգվում է, Գործկոմի առընթեր կառույցը լուծարվեց* և այլն:

Մոտ կապով ձևավորվող որոշ կառույցներ էլ, բավականաչափ տարածված լինելով հատկապես չվերահսկվող բանավոր խոսքում և նաև զանգվածային լրատվամիջոցներում, այնուամենայնիվ խորթ են մնում գրական լեզվի կանոնին և ընկալվում են որպես օտարաբանություններ: Մրանք ուղղագիծ պատճենումներ են ռուսերեն «y» նախդրով

³ Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 434:

կապակցությունների՝ «*Он у себя – նա իր մոտ է*», «*У меня грипп – Ինձ մոտ (մոտս) գրիպ է*», «*У тебя все получается – Քեզ մոտ ամեն ինչ ստացվում է*» և այլն: Օտար այս կառույցներն առանց ճիգի կարող են փոխարինվել հայերեն համարժեքներով՝ «*Նա իր սենյակում է*», «*Գրիպ եմ, Գրիպով հիվանդ եմ*», «*Քեզ ամեն ինչ հաջողվում է*» և այլն:

Տարածական (երբեմն նաև այլ կարգի) հարաբերություն արտահայտող ՎԲԱ կապի օտարաբան կիրառություններից կարելի է նշել, օրինակ, *փողոցի վրա, հրապարակի վրա* և նմանատիպ կառույցները, որոնք անհանձնարարելի են գրական խոսքում (կանոնական են *փողոցում, հրապարակում* և այլն): Մի շարք բայերի համար կանոնական է *վրա* կապով և զուգահեռաբար նաև տրական (ինչպես՝ *հսկել, իշխել, ազդել, բռնանալ, թագավորել, ներգործել, ուշադրություն դարձնել* և այլն), որոշ բայերի համար էլ ուղղական հոլովով խնդիրներ առնելը (*գրոհել, ողբալ, սգալ* և այլն)⁴: Գրական նորմի շրջանակից դուրս՝ օտարաբան են որոշ բայերի՝ *վրա* կապով խնդիրները՝ *սիրահարվել, ավանդել, կտակել, նվազել*⁵ և այլն: Ընդհանրապես պետք է նշել, որ պատճենված կապային կառույցները անխտիր կերպով գրական լեզվի համար մերժելի և խոտելի համարելն էլ միակ ճիշտ մոտեցումը չէ (թեև տարածում գտած): Այս դեպքում նկատի ունենք, օրինակ, *աշխատել* բայի՝ *վրա* կապով խնդրառությունը՝ *աշխատում է նոր վեպի (նկարի և այլն) վրա*, որ հաճախ անթույլատրելի ռուսաբանություն է դիտվում: Առաջարկվող թարգմանությունները (*Նոր վեպ է գրում, նկար է նկարում* և այլն) կարող են և ճշգրիտ չարտահայտել կապակցության իմաստը, ուստի կապի այդպիսի կիրառությունը գրական նորմի հանդեպ մեղանշում համարելու կարիք, կարծում ենք, չկա:

Հիմնականում տարածական հարաբերություն է արտահայտում ՏԱԿ կապը, որի ոչ կանոնական կիրառությունները կապվում են օտար՝ առավելապես թարգմանական տեքստերում հանդիպող կառույցների հետ: Առավել տարածվածը «մերձ» իմաստով կիրառությունն է որևէ տեղանվան (հիմնականում քաղաքի անվան) հետ՝ *Մոսկվայի տակ, Կուրսկի տակ* և այլն: Հատկանշական է, որ այս կառույցի կիրառության սովորական «միջավայրը» ռուսերենից թարգմանված բնագրերն են. ոչ ռուսական տեղանունների հետ (*Երևանի տակ* և այլն) այս կապը գրեթե չի հանդիպում, թարգմանություններում էլ այսօր առավել հաճախ նախապատիվ են համարում «մերձ» բաղադրիչով հայակազմությունները՝ *под Москвой – Մոսկվայի մերձակայքում, подмосковный – մերձմոսկովյան, Подмосковье – Մոսկվայի մերձակայք* և այլն (նույն «մերձ» բաղադրիչով են թարգմանվում ռուսերեն *при-* նախածանցով կազմությունները՝ *Приамурье – Ամուրի մերձակայք, пригородный –*

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 478:

⁵ Ավելորդ չէ նկատել, որ Ս. Աբրահամյանը *նվազել* բայի համար սովորական է համարում նաև *վրա* կապով խնդիրը (տե՛ս Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 315):

քաղաքամերձ, իսկ ա- նախածանցով կազմությունները՝ «անդր-» նախածանցով՝ *Заквказье – Անդրկովկաս* և այլն): Ուրեմն՝ «Մոսկվայի տակ» կարգի կապակցություններն այդպես էլ չեն մերվում արդի հայերենի լեզվական կանոնին և գիտակցվում են որպես օտարաբանություններ: *Տակ* կապով մի շարք այլ կապակցություններ էլ, որոնք թերևս նույնպես օտար կաղապարների պատճենման արգասիք են, մեր պատկերացմամբ բոլորովին խորթ չեն հայերեն լեզվամտածողությանը՝ *Երաժշտության տակ պարել, գտնվել տպավորության (ագդեցության) տակ, բառի տակ հասկանալ ինչ-որ բան* և այլն:

ՀԵՏ կապը արտահայտում է միասնության՝ միասին լինելու, մի բան անելու հարաբերության իմաստ, որը «դրսևորվում է մեծ մասամբ տեղի ու ժամանակի ընդհանրության հողի վրա»⁶: Կապվող բառը, ստորադասվելով հանդերձ, տրամաբանական նույն հարաբերության մեջ է բայի հետ, ինչ որ ենթական, և այս հանգամանքը հաճախ պատճառ է դառնում ենթակայի և ստորոգյալի համաձայնության քերականական կանոնի խախտման. «Մայրը դստեր հետ գնացին (փխ. գնաց) թատրոն» տիպի նախադասություններում: Այս կապի կիրառությունների հետ կապված՝ պետք է նկատի ունենալ, որ դրանք շատ հաճախ պայմանավորված են լինում լրացյալ բայի իմաստով կամ քերականական հատկանիշով, հարաբերվող եզրերի տրամաբանական առնչության բնույթով: Որոշ բայեր իրենց իմաստով ցույց են տալիս ենթակայի և կապվող բառի փոխադարձ գործողություններ, և դրանց խնդիրը միանշանակորեն ձևավորվում է *հետ* կապով՝ *վիճել, կռվել, ամուսնանալ, հաշտվել, համբուրվել* և այլն: Խնդրառական տարբերակներ՝ կապով և առանց կապի՝ տրական հոլովով, առաջանում են այն դեպքերում, երբ բայի ցույց տված գործողությունը կա՛մ փոխադարձորեն վերաբերում է ենթակային և խնդրին, կա՛մ միակողմանիորեն ուղղված է ենթակայից խնդրին (սա կապված է նաև հարաբերվող եզրերի դասային պատկանելության և համատեքստի հետ): Տրամաբանական այս առնչությունը հաճախ պատշաճ ուշադրության չի արժանանում, սակայն կանոնավոր գրական խոսքում հարկ է նկատի ունենալ խնդրառական այս նրբությունը: Մ. Աբրահամյանն այս հայեցակետից հատուկ անդրադարձ է անում *ճանոթանալ, հանդիպել, տեսնել* բայերի խնդրառությամբ. առաջին երկուսը, կախված տվյալ համատեքստում միակողմանի⁶, թե՛ փոխադարձ հարաբերություն արտահայտելուց, պահանջում են կա՛մ տրականով հանգման խնդիր (*ճանոթանալ ձեռագրին, հանդիպել դժվարություններին*), կա՛մ *հետ* կապով միասնության խնդիր (*ճանոթանալ Արամի հետ, հանդիպել գրողների հետ*), իսկ *տեսնել* բայը փոխադարձություն արտահայտելու դեպքում փոխում է սեռը (*տեսնել մեկին* և *տեսնվել մեկի հետ*)⁷: Այս կարգի կրկնակ խնդրառություն ունեն նաև

⁶ Մ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 338:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 340:

մի շարք այլ բայեր՝ *հավասարվել, համագործակցել, հակադր(վ)ել, համարվել, զուգորդվել, ձայնակցել, միանալ, ձուլվել, համապատասխանել մեկին, մի բանի կամ մեկի, մի բանի հետ* և այլն: Ասվածը կարող է վերաբերել նաև ածականների ու մակբայների խնդիրներին՝ *մեկի, մի բանի կամ մեկի, մի բանի հետ զուգահեռ, համաչափ, ներդաշնակ, համաքայլ* և այլն: Այս վերջին դեպքում կապվող բառերի դասային նշանակությունը՝ անձ կամ իր ցույց տալը, վճռորոշ դեր չունի. տարբերակների իմաստային տարբերությունը թերևս հանգում է հետևալին. *հետ* - ով կառույցների մեջ ընդգծվում է հարաբերվող եզրերի տրամաբանական համարժեքությունը, տրականաձև խնդիրների դեպքում էլ կարծես կախման հարաբերությունն է կարևորվում⁸:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ վերը ներկայացված կառույցների ճիշտ ընտրությունն ու կիրառությունը խոսքի հանդեպ որոշակի վերահսկում է ենթադրում: Մասնավորապես պետք է խուսափել *հետ* կապի ավելորդ գործածություններից՝ *ծանոթանալ փաստաթղթերի հետ, բախվել դժվարությունների հետ* և այլն: Այս հարցում ըստ երեւոյթին բացառված չէ նաև ռուսերենի ազդեցությունը, որտեղ հիշյալ կարգի բայերի խնդիրը միայն «с» նախդրով է ձևավորվում:

Միասնություն ցույց տվող մյուս կապը ՀԱՆԴԵՐՁ-ն է, որն իր այդ կիրառությամբ հնաբանությունների շարքն է անցել. *ընտանյոք հանդերձ*-ը փաստորեն քարացած ձև է: *Հանդերձ* կապի միասնության իմաստն արդի հայերենում, կարելի է ասել, լիովին տեղի է տվել զիջման (հակառակ հիմունքի) իմաստի առջև, որն էլ, որպես կանոն, դրսևորվում է կապի և անորոշ դերբայի գործիական հոլովի զուգորդումով. *Վտանգը զգալով հանդերձ՝ մոտենում էր թշնամու դիրքին*: Այս դեպքում էլ գրական նորմից շեղում պետք է համարել *հանդերձ* կապի այս զիջական իմաստի անտեսումը և ըստ էության հավելյալային գործածումը հիմունքի պարագայի հետ: Ահա օրինակներ ՁԼՄ-ներից. *Գյուլբենկյանը հասել է իր նպատակին, մենք էլ, նրա անվան դպրոցի սաներ լինելով հանդերձ, կհասնենք մեր նպատակին* (Հ1), *Դու, այդ երեխայի մայրը լինելով հանդերձ, պիտի ժամանակին մտածեիր նրա դաստիարակության մասին* («Շանթ») և այլն:

Վերաբերության իմաստ արտահայտող ՄԱՄԻՆ, ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ և նման կապերի գործածությունը նույնպես գրական կանոնին ներդաշնակելու առումով որոշակի շեղումներ է արձանագրում: Բանն այն է, որ նշված կապերով խնդիր կարող են պահանջել ասացական, մտածական հաղորդման իմաստային դաշտին վերաբերող բայերը՝ *ասել, հայտնել, խոսել, պատմել, մտածել, խորհել, ճառել* և այլն, որոնցից ներգործականները, բնականաբար, ուղիղ խնդիր առնելու հատկություն ունեն: Մրանց մասին Գ. Ջահուկյանը գրում է. «Հաղորդում արտա-

⁸ Այս մասին տե՛ս նաև մեր «Շարահյուսական նորմ. զուգածներ և շեղումներ» հոդվածը, «Հայագիտության հարցեր», 2017, հ. 1, էջ 143:

հայտող որոշ կարգի անցողական բայերի ուղիղ խնդիրը կարող է փոխարինվել *մասին* կապով խնդրով...՝ զեկուցել հարցը մեկին – զեկուցել մեկին հարցի մասին. այսպես նաև ասել, հաղորդել, հայտնել, տեղեկացնել և այլն»⁹: Այսպիսով, իմաստային այս խումբը ներկայացնող շատ բայերի հատուկ է կրկնակ խնդրառություն՝ ուղղական հոլովով և «սեռական–տրական+մասին» կապային կառույցով՝ *գրել, պատմել, հաղորդել, նշել, վկայել, գիտենալ (իմանալ)* և այլն: Նույն իմաստային դաշտին վերաբերող զգալի թվով բայեր էլ կան, որոնց համար կանոնական է ուղղականով խնդիրը, և ոչ կանոնական՝ *մասին* կապով ձևավորվածը: Այդպիսի բայերից են *քննել, ուսումնասիրել, բացատրել, ապացուցել, քննարկել, ներկայացնել* և այլն: Սրանց խնդրառական բնույթի ոչ ճիշտ ընկալումն էլ ծնում է խոսքային վթարներ առօրյա հաղորդակցման մեջ, հաճախ նաև լրատվամիջոցների լեզվում: Ահա վերջինների մեջ հանդիպած մի քանի օրինակ. *Սա ապացուցում է այն մասին, որ ես, իրոք, պատմական վայրում եմ (ATV, «Տնից հեռու»), Շատ հակիրճ կուզեի ներկայացնել մեր հիմնադրամի գործունեության մասին (Հանրային տաղիտ), Բնչի՞ մասին է մեկնաբանում առողջապահության նախարարը (Համացանց), Մենք ևս կմասնակցենք երթին և կներկայացնենք նրա ընթացքի մասին («Շանթ»), Սա հենց ապացուցում է այն մասին, որ Արցախի հարցում ինչ-որ բան այն չէ (5-րդ այլք), Խոսքը վերաբերում է կանանց ծաղիկներ նվիրելու մասին (ATV) և այլն:*

ՓՈԽԱՐԵՆ, ՓՈԽԱՆԱԿ կապերի գործածության կանոնների մասին հաճախ գրվել է մասնագիտական և ուսումնական հրապարակումներում¹⁰, սակայն այսօրվա լրատվամիջոցներում և առօրյա հաղորդակցման մեջ սակավադեպ չեն դրանց կիրառության անճշտությունները: *Փոխարեն*-ը զուտ կապային կիրառություն ունի, մինչդեռ *փոխանակ* բառը և՛ կապ է, և՛ շաղկապ (*չնայած, մինչև, նախքան* բառերի նման): Սրանք տարբեր են նաև կապվող միավորի հանդեպ գրաված դիրքով. *փոխարեն*-ը հետադրություն է, *փոխանակ*-ը՝ նախադրություն, հետևաբար և չեն կարող փոխարինել իրար միևնույն խոսքաշարում: Շարահյուսական նորմի ակնհայտ խախտման օրինակներ են այն նախադասությունները, որոնցում *փոխարեն* բառը որպես շաղկապ է կիրառվում՝ երբեմն էլ օժտվելով *ը* որոշիչ հոդով. *Իմ գործընկեր լրագրողները, փոխարենը կանգնեն իմ կողքին, ոչ մի խոսք չասացին (Հ3), Լավ է ժամանակ ծախսեն խոհանոցում, փոխարենը ուտեն այդ կուրփիկները (Հ1), Փոխարենը իրենք ընկնեն քո ոտքերը, դու ես իրենց հետևից քարշ գալիս (Հ1), Փոխարենը պաշտպանի հաշմանդամին, մայրը մյուս որդուն է պաշտպանում (ATV, «Կիսաբաց լուսամուտներ») և այլն: Առայժմ թերևս միայն խոսակցական լեզվի մակարդակում նկատվում է*

⁹ Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 474:

¹⁰ Տե՛ս, օրինակ, Պ. Բեդիրյան, շայ լեզուն և մեր խոսքը, Եր., 1999, էջ 80-81:

փոխանակ շաղկապի գործառույթով գոնե վերաբերականի (ավելի հազվադեպ՝ քան (թե) կապի) կիրառումը. *Ուղևորները գոնե իրար օգնեն, շուտ դուրս գային, ճամպրուկներն էին վերցնում («Շանթ»), Քան թե ասի «հայրիկ», ասում է «պապա»* և այլն:

ՀԱՆԶԻՆ(Ս), Ի ԴԵՄՍ: Գլխավորապես գրական լեզվին հատուկ այս կապերի գործածության կանոնը հետևյալն է. *հանձին* -ը պահանջում է եզակի թվով խնդիր, *հանձինս*-ը՝ հոգնակի (ստուգաբանական իմաստը հաշվի առնելով՝ սրանց հետ բնական կլինի անձ ցույց տվող բառերի գուգորդումը), *ի դեմս*-ի դեպքում թվային կամ դասային սահմանափակում չկա: Առաջին երկուսի (սրանցից առավել գործածականը *հանձինս*-ն է) կիրառության սխալները թվային նշված համապատասխանության անտեսման հետևանք են, ինչպես՝ *Հանձինս Գաբրիելի՝ ունենք բարձրակարգ շախմատիստ (ռադիո)*: Ավելորդ չենք համարում մի նկատում ևս ներկայացնել. խոսքի մեջ ստեպ-ստեպ հանդիպում է *հանձինս* բառի անհարկի՝ հավելուրդային գործածություն՝ հավանաբար խոսքին գրական երանգ հաղորդելու միտումով (գուցե և *անձամբ* մակբայի հետ շփոթելու հետևանքով): Սա սպրդում է երբեմն լրատվամիջոցների լեզու, օրինակ. *Ես հանձինս չեմ հավատում աստղագուշակությանը (Հ1), Մենք՝ հայերս, շատ ենք սիրում Կուրան և կուրացի պարուհիներին. հանձինս ես («Արմենիա») և այլն:*

Լրատվության միջոցների լեզվում կապերի կիրառության որոշ անկանոնություններ, ինչպես նշվել է, պայմանավորված են կապերի, մանավանդ հնաբանությունների նախնական ստուգաբանական նշանակությունների անստույգ ընկալմամբ, ինչը պատճառ կարող է դառնալ, օրինակ, նույնիմաստ երկու կապերի համատեղ կիրառման, ինչպես՝ *Ես հաղորդումը պատրաստում եմ իմ մի քանի աշխատողների հետ հանդերձ (Հ2), Բնձ ընդունիր ինչպես կամ՝ իմ կյանքի հետ հանդերձ («Արմենիա»), 1990-ից մինչև առ այսօր նրանից ոչ մի տեղեկություն չունենք (Հ1), Որտեղից գտաք այդ սերը դեպի թատրոնի նկատմամբ («Արմենյուզ»), Միշտ էլ պայքարել է հանուն իր նպատակի իրագործման համար (5-րդ ալիք)* և այլն: Երբեմն էլ նախորդ կազմությունների (*ի դեմս, ի փառս, ի տրիտուր* և այլն) համաբանական տպավորությամբ ստեղծվում և գործածվում են սխալ ձևեր (*ի շնորհիվ, ի դեմ* և այլն): Օրինակ՝ *մենք հաղթեցինք ի շնորհիվ հայ զինվորի և Արցախի այցելած (՝) ազատամարտիկների (Հ1), Մեր հարևան երկիրը ոչինչ չի խնայում ի դեմ Արցախի (Հ2)* և այլն: Հետևյալ օրինակն էլ (որի հեղինակը, ի դեպ, մշակույթի հայտնի պաշտոնյա է) կապի՝ սխալ նշանակությամբ կիրառելու ոլորտից է. *Ի փառս նրա, որ մենք ունենք տաղանդավոր կոմպոզիտորներ, մենք կարողանում ենք համերգներ տալ արտերկրում (Հ2)*:

Կապերի հարանունությունը (օր. *մեջ – միջև*) նույնպես առիթ կարող է լինել կիրառության անճշտության. *Ոչ մի տարբերություն ՀՀԾ-ի,*

ՀՀԿ-ի, ՔՊ-ի մեջ (Հ2), Խմբագրի և լրագրողի մեջ վեճ է առաջացել (ռադիո), Ձեր ուշադրությանն ենք ներկայացնում ճամփորդություն տարվա եղանակների միջև (փխ.՝ միջով) («Շանթ») և այլն:

Հայերեն խոսքում այսօր ևս սակավադեպ չեն որոշ տարածված կապերի հոլովառության ընդունված կանոններից կատարվող շեղումները: Այսպես, *առանց* կապի խնդիրը օրինաչափորեն պետք է ձևավորվի սեռական-տրական հոլովով (բացի *այս, այդ, այն* դերանուններից, որոնք չեն հոլովվում), սակայն բանավոր հաղորդակցման ընթացքում, նաև հեռուստահաղորդումներում այս կապի հետ հաճախ դնում են ուղղականով կապվող բառ, մի բան, որ «առհասարակ բնորոշ չէ հայերենին...», խիստ բարբառային է *առանց* կապի գործածությունը անորոշ դերբայի հայցականի հետ, ինչպես՝ Առանց կարդալ (փոխանակ առանց կարդալու) պատմեց դասը¹¹: Նաև՝ *Առանց բրինձ այստեղ՝ Վիետնամում, հնարավոր չէ (ATV), Այդ ո՞ւր առանց ծաղիկ (գովազդ)* և այլն: Առավել խոտելի են *առանց* կապի հետ գործիական հոլովի կիրառման դեպքերը, որոնք թերևս բացատրելի են գործիականով լրացումների հոգեբանական ազդեցությամբ. *Ստեղծվել է մի ստեղնաշար, որ կարելի է ղեկավարել առանց կաշեղով ստեղներին (Հ2), Կարո՞ղ եմ առանց դատարանի միջնորդությամբ ամուսնալուծվել (Հ3), Արձանագրվել է հրազենային վնասվածք՝ առանց թոքի վնասումով («Շանթ»), Աննան խաղում է մենակ՝ առանց ամուսնու օգնությամբ (Հանրային ռադիո)*, և այլն: Նմանատիպ շեղումներ են նաև *բացի* կապի հետ ուղղական հոլովի (*Բացի եղանակային պայմանները՝ շատ այլ պատճառներ էլ կան*), առավել ևս՝ բացառականի փոխարեն տրականի կիրառումը՝ *Գիտելիքների ի՞նչ պաշար պիտի ունենա երեխան՝ բացի անզերեների իմացության («Արմենիա»), ըստ* կապի հետ՝ տրականի փոխարեն գործիականով խնդիրը՝ *Ամեն ինչ արված է ըստ օրենքի տառով («Շանթ»), Ըստ Փաշինյանի հայտարարությամբ՝ Մահմանադրությունը կարված է Սերժ Սարգսյանի հագով («Կենտրոն»), Ըստ ճաշակով ավելացնում ենք համեմունքներ («Շանթ»), Չկարողանալով աշխատել ըստ մասնագիտությամբ՝ զբաղվում էր առևտրով (Հանրային ռադիո)* և այլն:

Կապերի հոլովառության կանոնից շեղումները, ինչպես նշել ենք, կարող են կապված լինել նաև կապվող բառի առկայացական տարբերակի, մասնավորաբար դրա որոշյալ կամ անորոշ ձևի ճիշտ ընտրության հետ: Որոշիչ հոդը, ինչպես հայտնի է, հայերենում կցվում է ուղղական և տրական հոլովներին: Ուղղական հոլով պահանջող որոշ կապերի հետ կապվող բառը կարող է գործածվել և՛ որոշյալ, և՛ անորոշ առումներով՝ առանց հոլովական իմաստների տարբերակման՝ *ղեպի գյուղ(ը), մինչև ամառ(ը), ինչպես (որպես) արծիվ(ը)* և այլն, դրանց մի մասն էլ պահանջում է կա մ միայն որոշյալ (*նախքան գնալը, ձորն ի*

¹¹ Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 353:

վար), կա՛մ անորոշ (*օրեր անց, տարիներ հետո, ի գիտություն*) առումներով խնդիրներ: Երբեմն էլ կապվող բառի առումը կախված է բառիմաստից՝ *սարն ի վեր* և *տարիներ ի վեր*: Սեռական-տրական հոլով պահանջող կապերի հետ որոշյալ կամ անորոշ առումով բառերի գործածության հարցն ըստ էության հանգում է սեռական և տրական հոլովների տարբերակման՝ ցայսօր բանավիճային համարվող խնդրին, որին անդրադառնալը, բնականաբար, դուրս է մեր քննության շրջանակից: Նշենք միայն, որ այսպես կոչված բուն տրական հոլով պահանջող կապերի հետ գոյականները որպես կանոն կիրառվում են որոշյալ առումով՝ *տոներին ընդառաջ, դասերին զուգընթաց, կառավարությանն առնթեր, գետնին հավասար, պայմաններին համապատասխան* և այլն. սրանց անորոշ առումը կարող է պայմանավորված լինել կապակցական այլ գործոններով՝ *ինչ-որ տոնի ընդառաջ, որոշակի դասերի զուգընթաց* և այլն: Բուն տրական հոլով պահանջող որոշ կապերի խնդիրը կարող է նաև անորոշ առումով դրվել (*համաձայն, հակառակ, նայած* և այլն): Առկայացական տարբերությունները երբեմն պայմանավորում են կապվող բառի տարբեր գործառույթներ՝ *որոշման(ը) դեմ, սեղանի(ն) մոտ* և այլն: Պես կապը որոշյալ առումով խնդրի հետ ժամանակային նշանակություն է արտահայտում (*տեսնելուն պես*), անորոշ առումով խնդրի հետ՝ ձևի (*չսիրելու պես*):

Շարահյուսական նորմից յուրատեսակ շեղում է նաև կապի շարահյուսական դիրքում նույնանշանակ, սակայն կապային կիրառություն չունեցող շաղկապի գործածությունը: Վերջին շրջանում, *չնայած* կապի փոխարեն, օրինակ, հաճախ է այսպես կիրառվում *թեև (թեպետ)* շաղկապը. *Թեև մարդաշատությանը՝ ոստիկանությունը հատուկ խստություն չի ցուցաբերում («Ազատություն»), Թեև արտասահմանյան հրավերներին՝ նա ցուցահանդեսներ է բացում Հայաստանում (Հ1), Մեր շրջապատում կան երիտասարդներ, որոնք, թեպետ տարիքին, լուրջ բիզնեսներ ունեն (Հ1)* և այլն: Նույն կերպ հանդիպում են *մինչև, մինչդեռ, քանի դեռ* շաղկապների անսովոր կիրառության դեպքեր՝ թերևս ոչ հայեցի լեզվամտածողությամբ պայմանավորված. *Մինչև մենք հավատում ենք հրաշքներին, մենք ողջ ենք և առողջ («Շանթ»), Մինչև Եվրադատարանը քննում է Լապշինի հարցը, նա որպես զրոսաշրջիկ գտնվում է Հայաստանում (Հ1), Քննարկումներ առայժմ չեն կարող լինել, մինչդեռ կառավարությունից նախագծեր չբերեն (Հ1), Մինչև Գլումովը ողջ-առողջ է, դուք պետք է խրթխրթաք («Շանթ»)* և այլն:

Ամփոփելով կարելի է արձանագրել, որ կենդանի խոսքում կապերի կիրառությունների դիտարկումը, դրանց լեզվական նորմի հայեցակետից գնահատումներն ու տրվող հանձնարարականները որոշակի նպաստ կարող են բերել հայերենի կանոնարկման գործին:

Բանալի բառեր – շարահյուսական նորմ, կապերի կիրառություն, տարբերակա-
յին ձևեր, շեղումներ, կանոնարկում, ՁԼՄ-ի լեզու

ЛЕОНИД ТЕЛЯН – *Синтаксическая норма: употребление предлогов и по-
слелогов.* – Синтаксическая норма – составная часть общей языковой нормы, кото-
рая характеризуется как совокупность стабильных и унифицированных языковых
средств и правил их употребления.

Употребление некоторых предлогов и послелогов рассматривается в статье с
точки зрения их соответствия синтаксической норме современного армянского
языка. Указываются характерные отклонения, предлагаются пути их устранения.

Анализ проведён на материале СМИ, а также живой повседневной речи.

Ключевые слова: *синтаксическая норма, употребление предлогов и после-
логов, варианты формы, отклонение нормирования, язык СМИ*

LEONID TELYAN – *Syntactic Norm: the Use of Prepositions and Postpositions.* –
The syntactic norm, which is an integral part of the general language norm, is character-
ized as a set of stable and unified language means and rules for their use.

The use of certain prepositions and postpositions from the point of view of their
correspondence to the syntactic norm of the modern Armenian language is considered in
the article. The author of the article indicates characteristic deviations and suggests
ways of eliminating them.

The analysis was conducted on the material of the language of the media, as well
as everyday live speech.

Key words: *syntactic norm, use of prepositions and postpositions, variation forms, devia-
tions, language of the media*

Ներկայացվել է՝ 14.05.2019

Գրախոսվել է՝ 24.05.2019

Ընդունվել է տպագրության՝ 28.06.2019